

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Риженкова К.В.,

здобувач наукового ступеня доктора філософії

кафедри кримінального права та процесу

Навчально-наукового інституту права

Державного податкового університету

ORCID: 0009-0007-2987-1001

e-mail: ryzhenkovakv@gmail.com

Риженкова К.В. Визначення поняття шахрайства у сфері банківської діяльності.

У статті автором досліджуються діяння, що належать до шахрайських дій у сфері банківської діяльності. Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі ґрунтовного аналізу норм чинного кримінально-правового законодавства та наукових джерел визначити поняття шахрайства у сфері банківської діяльності, діянь, які до нього належать та сформулювати пропозиції до КК України.

Автором зазначено, що шахрайство у сфері банківської діяльності спричиняє загрозу для банківської діяльності зокрема та економіки загалом, адже їх вчинення спричиняють досить серйозні негативні наслідки і впливають на усю фінансову і економічну безпеку держави.

Для забезпечення ефективної роботи банківських установ та їхньої фінансової безпеки необхідно розробити і впровадити дієву систему виявлення та запобігання шахрайству. Це включає в себе використання передових програмних рішень та дотримання стандартів безпеки при роботі з електронними платіжними системами, щодо виявлення потенційних загроз і використання відповідних заходів запобігання та попередження шахрайства у сфері банківської діяльності.

У статті відмічено, що для того, щоб ефективно запобігати проявам шахрайства у сфері банківської діяльності, необхідно спочатку зрозуміти його сутність, визначити дефініцію цього поняття та загалом охарактеризувати дії, що належать до об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, що пов'язані з вчиненням аналізованих видів шахрайств. На основі ґрунтовного законодавчого, нормативного та наукового вивчення та узгодження самого визначення поняття «шахрайства у сфері банківської діяльності», автором запропоновані зміни і пропозиції до Кримінального кодексу України.

На основі проведеного наукового аналізу дефініції досліджуваного поняття, можна дійти висновку, що до шахрайств, які вчиняються у банківській сфері відносяться такі діяння: шахрайства з банківськими рахунками, шахрайства з кредитними картками, шахрайства, що пов'язані із під робкою документів для отримання кредитів, а також незаконні дії з боку працівників банків, що мають своїм наслідком шахрайські дії.

Ключові слова: шахрайство, кримінальна відповідальність, шахрайські дії, шахрайство у сфері банківської діяльності, фінансове шахрайство, банківське шахрайство.

Ryzhenkova K.V. Definition of the concept of fraud in the field of banking.

In the article the author examines the acts which are considered to be fraudulent in the field of banking. The purpose of the study is to define the concept of fraud in the field of banking, the acts which are related to it, and to formulate proposals to the Criminal Code of Ukraine based on a thorough analysis of the provisions of current criminal law and scientific sources.

The author notes that fraud in banking poses a threat to banking in particular and the economy in general, since their commission entails rather serious negative consequences and affects the entire financial and economic security of the State.

To ensure the efficient operation of banking institutions and their financial security, it is necessary to develop and implement an effective fraud detection and prevention system. This includes the use

of advanced software solutions and compliance with security standards when working with electronic payment systems, identifying potential threats and using appropriate measures to prevent and deter fraud in the banking sector.

The article notes that in order to effectively prevent fraud in the banking sector, it is necessary to first understand its essence, define the definition of this concept and generally characterize the actions which are the objective side of criminal offenses related to the commission of the analyzed types of fraud. On the basis of a thorough legislative, regulatory and scientific study and harmonization of the very definition of «fraud in the field of banking», the author proposes amendments and proposals to the Criminal Code of Ukraine.

Based on the scientific analysis of the definition of the concept under study, it can be concluded that frauds committed in the banking sector include the following acts: frauds with bank accounts, frauds with credit cards, frauds related to forgery of documents for obtaining loans, as well as illegal actions by bank employees which result in fraudulent actions.

Key words: fraud, criminal liability, fraudulent acts, fraud in the field of banking, financial fraud, bank fraud.

Постановка проблеми. Шахрайство у сфері банківської діяльності спричиняє загрозу для банківської діяльності зокрема та економіки загалом, адже їх вчинення спричиняють досить серйозні негативні наслідки і впливають на усю фінансову і економічну безпеку держави. Чинний Кримінальний кодекс України не містить окремого визначення шахрайства у сфері банківської діяльності чи навіть дефініції банківського шахрайства, проте на практиці досить багато правопорушень, які вчиняються у банківському секторі економіки саме стосуються шахрайських дій. Зокрема, часто необізнаність громадян і навіть працівників банківських структур щодо способів чи видів вчинення шахрайств, негативно впливає на процес його виявлення, запобігання та попередження, оскільки шахраї вчиняють дії щодо адаптації своїх методів вчинення шахрайських дій. Так, вони для прикладу використовують новітні технології та нові прийоми, що впливає на роботу правоохоронних органів та фінансових установ з метою своєчасного виявлення шахрайських дій. Щоб ефективно запобігати проявам шахрайства у сфері банківської діяльності, необхідно спочатку зрозуміти його сутність, визначити дефініцію цього поняття та загалом охарактеризувати дії, що належать до об'єктивної сторони кримінальних правопорушень, що пов'язані з вчиненням аналізованих видів шахрайств. У науковому середовищі можна спостерігати різні погляди та підходи щодо поняття шахрайства у сфері банківської діяльності. Це ускладнює розробку ефективних методів його виявлення, кваліфікації, попередження та запобігання. Адже, без узгодженого самого визначення поняття важко створити загальні підходи та стратегії боротьби з даним видом шахрайства, і тому потребують взаємоузгодження наукові та практичні підходи до визначення та боротьби з шахрайством у сфері банківської діяльності. Для цього необхідний комплексний підхід, який повинен включати чітке визначення цього явища, ідентифікацію його ознак, розробку нормативних та технічних напрямів запобігання, а також постійне вдосконалення методів попередження шахрайства у сфері банківської діяльності.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі ґрунтовного аналізу норм чинного кримінально-правового законодавства та наукових джерел визначити поняття шахрайства у сфері банківської діяльності, діянь, які до нього належать та сформулювати пропозиції до КК України.

Стан опрацювання проблематики. Питання запобігання та попередження кримінальних правопорушень у кредитно-фінансовій системі загалом та банківській сфері зокрема привертала увагу багатьох вітчизняних науковців у галузі кримінального права і кримінології. Напрацювання таких дослідників, як О.М. Джу́жа, О.О. Дудоров, А.М. Клочко, О.В. Кришевич, В.М. Нікітенко, В.О. Фінагесв, П.Л. Фріс, В.В. Черней, І.М. Чайка, С.С. Чернявський та інших науковців, що досліджували кримінально-правові та кримінологічні характеристики правопорушень у банківській сфері суттєво доповнюють правову науку в аспекті боротьби з правопорушеннями у фінансовій та банківській секторах. Проте, враховуючи, що кримінальне законодавство потребує змін та доповнень щодо конкретизації кримінальної відповідальності за вчинення шахрайських дій саме у банківському секторі економіки, дослідження є важливим та необхідним як з теоретичної так і практичної точки зору.

Виклад основного матеріалу. Досить значні зусилля та витрати здійснюють банки на забезпечення безпеки своїх активів, для гарантування безпеки фінансових ресурсів клієнтів, проте, на-

жаль, шахрайські дії вчиняються і в банківському секторі економіки також. Так, можна проаналізувати шахрайські дії, що вчиняються при проведенні операцій з банківськими рахунками клієнтів банків, шахрайські дії при отриманні кредитів за підробленими документами чи привласненні майна та інших протиправних діяч. Це однозначно призводить до гальмування впровадження сучасних банківських технологій, що потребує детального опрацювання та головне притягнення винних за шахрайські дії осіб до відповідальності.

Проте, перш за все необхідно проаналізувати саме визначення терміну «шахрайства у сфері банківської діяльності». Адже, як ми уже зазначали КК України не містить такого визначення, але оперує іншим. Так, стаття 222 передбачає «Шахрайство з фінансовими ресурсами» та вказує, що це надання завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак кримінального правопорушення проти власності. А стаття 190 КК України надає безпосередньо визначення терміну «шахрайство», до якого законодавець відносить діяння щодо заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Аналізуючи та досліджуючи склади кримінальних правопорушень, які вчиняються в банківській сфері, до найбільш типових протиправних дій, які спрямовуються в першу чергу на заволодіння майном чи грошовими коштами банку, залежно від виду шахрайства й суб'єкту таких дій, можна віднести статті 190, 191, 222, 358, 366 КК, які можуть кваліфікуватися самостійно або у сукупності, залежно від конкретних обставин вчиненого протиправного кримінально-правового діяння. [5]. Тобто, із вказаних вище положень, можна дійти висновку що шахрайства у сфері банківської діяльності включають у себе діяння у випадках, для прикладу коли відбувається заволодіння коштами банку, що вчинено шляхом обману і може бути вчинено, як зі сторони працівника банку (тобто внутрішній вид шахрайства), так і клієнта (зовнішнє шахрайство).

Також, відповідно до норм Директиви (ЄС) 2017/1371 Європейського парламенту та Ради від 5 липня 2017 року «Про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами» політика Союзу у сфері захисту фінансових інтересів Союзу й до цього була предметом гармонізації, зокрема в рамках Регламенту (ЄК, Євратом) № 2988/95. Для забезпечення імплементації політики Союзу в цій сфері необхідно продовжувати зближення норм кримінального права держав-членів шляхом доповнення захисту фінансових інтересів Союзу в рамках адміністративного та цивільного права для найбільш серйозних видів пов'язаних із шахрайством діянь у цій сфері, уникаючи при цьому неузгодженості як усередині, так і між цими галузями права. Захист фінансових інтересів Союзу вимагає надання єдиного визначення шахрайства в рамках дії цієї Директиви, що має охоплювати шахрайські діяння відносно доходів, видатків та активів за рахунок загального бюджету Європейського Союзу, включаючи такі фінансові операції, як запозичення та кредитування [2].

Окрім цього, щоб сформулювати повністю вичерпне визначення досліджуваному поняттю шахрайства у сфері банківської діяльності розглянемо також погляди науковців щодо цього.

Так, Родченко С.С. та Живко З.Б. під банківським шахрайством розуміють сукупність злочинних дій та маніпуляцій з метою заволодіння коштами комерційного банку або його клієнтів. На їх думку специфікою банківського шахрайства є те, що дії зловмисників можуть бути спрямовані як на саму фінансову установу, так і на його клієнтів або ж партнерів. З огляду на це комерційний банк може виступати жертвою шахрайських дій або ж лише інструментом у руках зловмисників. Банківське шахрайство – це не ситуативний акт, а ретельно спланована та організована діяльність з чіткою метою отримати матеріальну вигоду. Фінансове шахрайство характеризується визначенням мети, повторенням дій, послідовністю здійснення та відтермінування прояву тощо [9, с. 104].

Чернявський В.В. у своєму дисертаційному дослідженні зазначав, що шахрайства у кредитно-банківській сфері є різновидом фінансових шахрайств (зокрема, у сфері банківського кредитування, пов'язаних з використанням засобів доступу до банківських рахунків, учинених з використанням інших банківських операцій). Для фінансових шахрайств, на його думку, характерним є застосування сучасних технологій злочинної діяльності, зокрема: створення фіктивних підприємств та маскуванню справжніх намірів їх засновників за допомогою удаваних юридичних угод, а також злочинних наслідків під «невдалу» господарську діяльність (доведення до банкрутства, реорганізація фірм); підроблення фінансових та інших документів; неправомірне використання комп'ютерів, їх систем і комп'ютерних мереж; відмивання коштів шляхом їх конвертації та пере-

ведення на банківські рахунки зарубіжних компаній тощо. Шахрайські схеми реалізують злочинні угруповання, що мають міжрегіональні й транскордонні зв'язки та користуються підтримкою корумпованих представників фінансових установ й органів влади. Це визначає високий рівень латентності злочинів, сприяє професіоналізації шахраїв, їх подальшій корпоратизації та перетворенню на найнебезпечніший сегмент організованої економічної злочинності [12, с. 3, 15].

Фінагєєв В.О. відмічає, що одним із етапів розвитку наукових досліджень проблем протидії кримінальним правопорушенням у сфері банківської діяльності є запобігання проявам шахрайства у сфері кредитування, банківських розрахунків, валютних операцій тощо. З огляду на досить високий інтелектуальний рівень шахрайських схем, використовуваних під час вчинення кримінальних правопорушень стосовно кредитних ресурсів банків, питання протидії посяганням у сфері банківського кредитування залишається актуальним. Коло сучасних проблем протидії шахрайству в банківському секторі України на цей час визначене не лише появою значної кількості нових форм шахрайства, а й змінами у факторному комплексі цього виду кримінальних правопорушень, його глобалізацією та інтернаціоналізацією, тому шахрайство перетворилося на один із найбільш поширених видів корисливих кримінальних правопорушень [10, с. 172].

Чайка І.М. у своєму дисертаційному дослідженні теж звертає увагу на те, що у кримінологічній науці окремий напрям запобігання шахрайству представляють роботи, в яких предметна площина звужена саме до банківської сфери та зауважує, що незважаючи на низку змін у законодавстві та системі органів правопорядку проблематики запобігання шахрайству у сфері банківської діяльності є гострою та нерозв'язаною [11, с. 36].

Годнюк І.В., Шубенко І.А. та Вольська А.О. відмічають, що фінансове шахрайство в комерційних банках – це багатогранне суспільно-економічне явище, що являє собою систему відносин у сфері грошового обігу та фінансових зобов'язань, метою яких є недобросовісне заволодіння фінансовими ресурсами банків і/або їхніх клієнтів шляхом обману або зловживання довірою чи службовим становищем громадян і працівників банківських установ [1, с. 111].

Нікітенко В.М. зауважує, що проаналізувавши зміст понять «шахрайство з фінансовими ресурсами», «фінансове шахрайство» та «банківське шахрайство», було зроблено висновок, що ці поняття є похідними від закріпленого у диспозиції ч. 1 ст. 190 КК терміну «шахрайство», оскільки діяння, які ними охоплюються, по суті є однаковими та спрямовані на заволодіння грошовими коштами, тобто чужим майном, що в кримінально-правовій науці визначається як об'єкт кримінального правопорушення проти власності [8, с. 80].

Мельник С.С. пропонує поняття «фінансове шахрайство в комерційному банку» тлумачити як зловживання суттєвим впливом на функціонування комерційного банку, які представляють собою систему маніпуляцій у сфері банківського грошового обігу та фінансових зобов'язань, метою яких є недобросовісне заволодіння майном, у т.ч. фінансовими ресурсами, отримання будь-яких неправомірних переваг та/або задоволення від моральної протестної самореалізації. Наслідками впливу фінансового шахрайства на діяльність комерційного банку, є порушення операційної діяльності, сплата штрафів та накладення санкцій, прями фінансові збитки та в результаті відзвів банківської ліцензії і банкрутство. Більш того, реальну ціну, яку може заплатити комерційний банк, втягнутий в історію з фінансовим шахрайством, не завжди можливо виразити тільки грошовою сумою. Втрата репутації та довіри, судові процеси, пригнічення мотивації банківського персоналу, розрив ділових стосунків, утрата частки банківського ринку та втрачені перспективи – лише частина «негрошових» наслідків фінансового шахрайства для комерційного банку [6, с. 92, 93].

Клочко А.М., у своєму дисертаційному дослідженні зауважує, що кримінальні правопорушення, що вчинюються в сфері банківської діяльності, набувають все більшого поширення і становлять істотну небезпеку для держави й суспільства, що обумовлює необхідність їх доктринального дослідження, розмежування із суміжними складами злочинів та відмежування від діянь, які не є злочинними. Службові зловживання у сфері банківської діяльності (зокрема, зловживання повноваженнями у сфері банківської діяльності), шахрайство з використанням електронних засобів платежу або платіжних пристроїв, шахрайство в сфері кредитування, неналежне виконання умов договору банківського вкладу та інші діяння у сфері банківської діяльності в Україні потребують ретельного аналізу на предмет своєчасної криміналізації, оскільки спричиняють несприятливі наслідки для кредиторів та споживачів банківських послуг. Також Клочко А.М. пропонує розширити коло кримінальних правопорушень у сфері банківської діяльності, поєднаних зі службовими

зловживаннями та службовою недбалістю керівників та службових осіб банків; шахрайством на невиконання умов договору банківського вкладу; передбачити заохочувальні норми як метод стимулювання до суспільно-корисної поведінки у відповідній сфері кримінально-правових відносин, а також заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за вчинення корупційних злочинів у сфері банківської діяльності [3, с. 31, 39].

Поряд з вивченням та дослідженням наукових поглядів та наукового тлумачення визначення шахрайства у сфері банківської діяльності, доцільно також проаналізувати норми Проекту нового Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024 року). Так, згідно із положеннями статей 6.3.19; 6.3.20; 6.3.21 новий КК України оперує виключно поняттям «кредитного шахрайства» та до якого відповідно належать дії особи, яка не повернула повністю або частково кредит, одержаний внаслідок подання нею завідомо неправдивої інформації банку чи іншій фінансовій установі, що спричинило суттєву, значну та тяжку майнову шкоду [4].

Проте, на нашу думку, вказані норми в новому проекті КК України не охоплюють усіх видів шахрайських дій у сфері банківської діяльності та звужуються виключно до кредитних відносин, що в свою чергу потребує уточнення та конкретизації. Саме тому, на нашу думку в кримінально-правовому законодавстві необхідно закріпити саме визначення «шахрайства у сфері банківської діяльності».

Так, наприклад, підтримуємо позицію, що висловлена Мирко Г.Є., а саме, до дефініції загального поняття «шахрайство в банківській сфері» включати сукупність умисних кримінальних правопорушень, метою яких є заволодіння майном або фінансовими ресурсами банківських установ, що вчиняються персоналом або службовими особами, а так само сторонніми (третіми) особами, що не належать до працівників банку. Перелік незаконних дій, що охоплюється наведеним поняттям, може включати: заволодіння майном, включаючи фінансові ресурси, банківських установ різними способами, зокрема шляхом використання підроблених документів; виставлення рахунків за невиконані роботи або непоставлені товари; змова клієнтів та персоналу банку при отриманні кредиту та завідомо його неповернення; незаконне списання майна; штучне завищення вартості банківських послуг тощо. Також Мирко Г.Є. пропонує удосконалити національне кримінальне законодавство шляхом зміни назви ст. 222 КК на «Шахрайство в банківській сфері», а також об'єднати в межах цієї статті норми, якими передбачити відповідальність як за зовнішнє, так і за внутрішнє шахрайство, вчиненого різними способами, з урахуванням загального та спеціального суб'єкта кримінального правопорушення. Тим самим, протиправні діяння, повзанні із шахрайськими діями в банківській сфері будуть кваліфіковані за спеціальною нормою (ст. 222 КК) [7, с. 430].

Проте, в даному випадку, ми вважаємо, що доцільно не перейменовувати статтю 222, адже вона передбачає не виключно шахрайство у банківській сфері, а й інші протиправні шахрайські дії, що унеможливило конкретизувати її виключно для банківського сектору економіки.

Висновки. Таким чином, вдосконалення чинного національного кримінально-правового законодавства у сфері протидії банківському шахрайству є необхідним кроком на шляху до підвищення фінансової безпеки та стабільності банківських установ. Однозначне та повне визначення поняття «шахрайства у сфері банківської діяльності» на рівні законодавства, дозволить систематизувати підходи щодо правильної кваліфікації таких кримінальних правопорушень, притягнення винних осіб до кримінальної відповідальності та загалом зменшення рівня злочинності у банківському секторі. На основі проведеного наукового аналізу дефініції досліджуваного поняття, можна дійти висновку, що до шахрайств, які вчиняються у банківській сфері відносяться такі діяння: шахрайства з банківськими рахунками, шахрайства з кредитними картками, шахрайства, що пов'язані із підробкою документів для отримання кредитів, а також незаконні дії з боку працівників банків, що мають своїм наслідком шахрайські дії.

На нашу думку доцільно «Шахрайство у сфері банківської діяльності» передбачити в КК України окремою новою статтею 222-3 та закріпити у диспозиції запропонованої статті новий склад кримінального правопорушення, який би включав у себе діяння особи, щодо заволодіння майном або фінансовими ресурсами банківських установ, що вчиняються персоналом або службовими особами, а так само сторонніми (третіми) особами, що не належать до працівників банку, клієнтами банку та чітко розмежувати за це кримінальну відповідальність та покарання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Годнюк І.В., Шубенко І.А. Вольська А.О. Фінансове шахрайство у комерційних банках України. Шляхи боротьби у сфері безготівкових розрахунків. *Економічний простір* (165), С. 110–115. URL: <http://prostir.pdaba.dp.ua/index.php/journal/article/view/796> (дата звернення: 08.08.2024).
2. Директива (ЄС) 2017/1371 Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2017 року про боротьбу з шахрайством, спрямованим проти фінансових інтересів Союзу, кримінально-правовими засобами. *Офіційний вісник Європейського Союзу* L 198/29. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_008-17#Text (дата звернення: 08.08.2024).
3. Клочко А.М. Теоретико-прикладні засади протидії злочинам у сфері банківської діяльності в Україні. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Суми. 2020. 563 с. URL: http://idpnan.org.ua/files/2020/klochko-a.m.-teoretiko-prikladni-zasadi-protidiyi-zlochinam-u-sferi-bankivskoyi-diyalnosti-v-ukrayini_d_.pdf (дата звернення: 08.08.2024).
4. Контрольний текст проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 01.08.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/08/02/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-standom-na-01-08-2024.pdf> (дата звернення: 10.08.2024).
5. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 року. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.08.2024).
6. Мельник С.С. Сутність фінансового шахрайства в комерційному банку. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Випуск 6, частина 2. 2016. С. 91–95.
7. Мирко Г.Є. Визначення поняття шахрайства в банківській сфері за кримінальним законодавством України. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 3/2024. С. 427–430. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2024/105.pdf (дата звернення: 10.08.2024).
8. Нікітенко В.М. Протидія шахрайству у банківській сфері. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія: Юридичні науки*. 120(1), 76–85.
9. Родченко С.С., Живко З.Б. Фінансове шахрайство у банківській сфері: сутність, види та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. Випуск 31. 2020. С. 103–108.
10. Фінагеев В.О. Стан наукового розроблення проблем запобігання шахрайству у сфері банківської діяльності. *Scientific journal of national academy of internal affairs. Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. № 2 (99), 2016. С. 166–175.
11. Чайка І.М. Кримінологічна характеристика та запобігання шахрайству в Україні. дис. ... д-ра філософії: Спеціальність 081 Право. Кропивницький. 2023. 296 с.
12. Чернявський С.С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства. автореф. дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Київ. 2010. 36 с.